

УДК 346:338.45

О.Ю. Ілларіонов,

юрист 1-ї категорії

Інституту економіко-правових

досліджень НАН України,

м. Донецьк

СУЧАСНІ НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН У НАФТОГАЗОВОМУ КОМПЛЕКСІ

Економічні реформи останніх п'ятнадцяти років багато в чому змінили структуру господарства базових галузей економіки України. Не виключення й тут і нафтогазовий комплекс (далі — НГК), хоча і досі спостерігаються окремі елементи, які залишилися ще з часів СРСР або знаходяться на етапі реформування (таких більшість). З розпадом єдиного союзного нафтогазового господарства Україна успадкувала розгалужену потужну транспортну мережу нафто- та газопроводів, за роки незалежності було також частково реалізовано власні енергетичні проекти, наприклад, нафтогін «Одеса-Броди», економічна доцільність та ефективність якого однак і досі є сумнівною. Україні вже сьогодні варто сконцентрувати увагу на розвитку енергетичних проєктів виходячи з власних пріоритетів національної безпеки.

Видобуток власних корисних копалин із року у рік скорочується як з причин вичерпаності, так і з причин скорочення фінансування розвідки та відкриття нових родовищ. Здається, ринкові механізми залучення інвестицій у галузь повинні були сприяти як нарощуванню видобутку, так і скороченню власного споживання за рахунок ефективного та економічного використання, але, наприклад, такий механізм, як угоди про розподіл продукції з огляду на численні правові вади, виявився неефективним (існують лише окремі проєкти, які не є вдалим). Інноваційні процеси у галузі загальмовано неадекватним правовим забезпеченням й економічною ситуацією на підприємствах галузі (масові неплатежі, відсутність ринкових засад функціонування ринків газу, нафти, нафтопродуктів, суцільна монопольна влада на ринку окремих суб'єктів господарювання).

Нафтогазова галузь традиційно є одним з найбільших виробників валового внутрішнього продукту держави. Ситуація у НГК України багато в чому впливає й на ситуацію на ринку нафти та газу у Європі, тож прискіплива увага до процесів у галузі збоку європейських структур і окремих країн є цілком природною. Задекларований Україною курс на зближення з ЄС як у політичному, військовому так і у економічному сенсі не можливий без адекватного правового забезпечення процесу гармонізації за-

конодавства у окремих галузях, мета такої діяльності — спільний ринок, у тому числі і енергоносіїв.

Всі вказані проблеми виникли не в останню чергу із-за неефективного правового забезпечення відносин у НГК. Науковий інтерес до правових проблем у НГК є недостатнім не зважаючи на виключну важливість даної галузі для держави й суспільства.

Проблеми правового забезпечення господарських відносин в окремих галузях економіки, у тому числі і у НГК, тісно пов'язані з і досі односторонньо невирішеними проблемами господарського права. Вже понад 20 р. ґрунтовного дослідження як організаційно-господарських правовідносин у НГК, так і взагалі теорії організаційно-господарських правовідносин не було. Все це негативно вплинуло на нормотворчу та правозастосовчу діяльність органів державної влади. Приклад тому — невизначеність при розподілі господарської компетенції у НГК між Президентом і Кабінетом Міністрів України [1]. Питання компетенції між суб'єктами, наділеними господарською компетенцією, були розв'язані у роботі М. В. Бородача [2].

Першим й останнім комплексним дослідженням економіко-правового положення нафтогазовидобуваючого об'єднання та його місця у галузевій структурі профільного міністерства, форм управління і взаємодії з міністерством, а також із підрозділами та підпорядкованими об'єднання підприємствами була робота Л. М. Рутмана, яка видана ще у 1987 р. Окремо в роботі було розглянуто правове регулювання внутрігосподарських зв'язків в об'єднанні та форми юридичної відповідальності за порушення планової дисципліни. Розглянуто також діяльність об'єднання як учасника договірних відносин, співвідношення централізації та самостійності, прав і відповідальності [3].

Проблеми правового регулювання господарської діяльності у НГК в загальному вигляді ставилися і в офіційній періодиці, інформативність даних публікацій важко переоцінити [4, 5, 6].

Серед наукових праць, присвячених правовим проблемам регулювання господарських та організаційно-господарських відносин у НГК, можна виді-

© О.Ю. Ілларіонов, 2007

лити праці Е. П. Андрюхіної [7], М. І. Клеандрова [8], Т. А. Черіної [9], М. С. Масс [10] та Р. Н. Салієвої [11].

Метою даної статті є реферативний огляд наукових праць з проблем правового регулювання господарських відносин у нафтогазовому комплексі, а також з проблем адаптації законодавства у вказаній галузі до законодавства ЄС відповідно до взятого Україною курсу інтеграції правової та економічної систем.

Предметом дослідження у даній статті є дисертації (автореферати дисертацій), наукові статті, статті в офіційних виданнях та наукові видання монографічного типу. Недостатність вітчизняних дисертаційних досліджень за багатьох питань правового забезпечення господарських відносин у НГК з великою долею умовності компенсується певною добіркою наукових статей у фахових журналах. Інтерес також становлять теми науково-дослідних робіт Центру енергетичного та ядерного права при Інституті держави і права НАН України.

Найбільш детальними є розробки російських вчених, значення яких, безперечно, є великим і для України із-за тісних господарських зв'язків НГК обох країн і спорідненості відносин, причиною яких є технологічний чинник.

У 1974 р. була розроблена Генеральна схема управління нафтовою промисловістю, яка значним чином визначила систему організаційно-господарських відносин у галузі на наступні 20 р., сутність вказаної схеми зберігає актуальність і сьогодні з поправкою на той факт, що суб'єкти, які не мали статусу юридичної особи, набули його, але в більшості випадків зберегли державну форму власності, їх майновими комплексами на підставі нормативно визначеної господарської компетенції управляє НАК «Нафтогаз України». Вказаний документ був предметом жвавої наукової дискусії, матеріали якої, на жаль, на сьогодні втратили актуальність.

На розвиток організаційної структури НГК певний вплив мало й Положення про порядок створення, реорганізації та ліквідації підприємств, об'єднань, організацій та установ, яке затверджене Постановою Ради Міністрів СРСР від 2 вересня 1982 р. [12].

Нафтогазове господарство за останні 25 р. докорінно змінилося, великі промислові об'єднання розпалися (окремі ланки отримали статус самостійних суб'єктів господарювання). Частина внутрігосподарських відносин між структурними підрозділами об'єднань набули характеру організаційно-господарських, але технологічний взаємозв'язок та сутність відносин суттєво не змінилися.

На державному рівні вже визначено, що гармонізація законодавства України до законодавства ЄС є пріоритетним напрямом розвитку вітчизняного законодавства [13], і законодавство, що регулює

господарські відносини, вже суттєво змінилося в бік спорідненості із законодавством ЄС.

Відповідно до Закону України від 06.02.1998 р. Україна приєдналась до Договору Енергетичної Хартії [14]. Це був перший крок інтеграції до європейського енергетичного ринку. Однак все ж варто наголосити, що відносини в галузі регулюються національним законодавством, причому закони України у правовому регулюванні господарських відносин у НГК займають номінальне значення. Користуючись необмеженою господарською компетенцією, Кабінет Міністрів України, Міністерство палива та енергетики, Національна комісія регулювання електроенергетики підмінили своїми нормативними актами переважну кількість положень законів. Все ж договір має певне значення, саме він у ч. 1 ст. 1 містить визначення господарської діяльності в енергетичній галузі. *«Господарська діяльність в енергетичній галузі» означає господарську діяльність, яка відноситься до розвідки, видобутку, переробки, виробництва, зберігання, транспортування по суші, передачі, розподілу, торгівлі, збуту чи продажу енергетичних матеріалів і продуктів, за виключенням тих, які ... відносяться до подачі тепла багатьом споживачам»*. Отже, НГК, являючись частиною енергетичної галузі, складається з розвідки, видобутку, переробки, виробництва, зберігання, транспортування по суші, розподілу, торгівлі, збуту чи продажу енергетичних матеріалів (в данному випадку – природного та нафтового газу, сирої нафти і продуктів її переробки). Варто відмітити, що поняття «збуту», закріпленого у зазначеному визначенні, відповідає усталеному у вітчизняній господарсько-правовій науці поняттю «поставки», ці терміни можна вважати тотожними. Саме така структура НГК є вже давно науково обґрунтованою [15, с. 5].

Цікавим є факт, що поняття гармонізації законодавства у НГК органами державної влади було інтерпретоване специфічним чином: так, Закон України «Про нафту і газ» [16], як і інші закони, безперечно не суперечить жодному положенню законодавства ЄС (проблема загальності тексту законів України, що регулюють господарські відносини у НГК, не є предметом розгляду у даній статті), але враховуючи факт вирішальності у НГК підзаконних актів (зобов'язання гармонізувати які ніхто не брав), можна констатувати, що робота зі створення єдиного європейського ринку енергоносіїв з боку України жодним чином за останні 7 р. не просунулась ні на крок.

У науковій літературі адаптації та гармонізації енергетичного законодавства приділялося досить уваги як на рівні постановки проблеми у загальному вигляді [17, с. 335–347], так і відносно окремих проблем наближення законодавства у НГК до норм ЄС. Була відмічена також невідповідність окремих

законів України, у тому числі і Закону України «Про нафту і газ», принципам *aquis communautaire* [18, с. 128–130]. Дослідження у галузі проблем наближення вітчизняного енергетичного законодавства до законодавства ЄС як складової правової реформи проводилися Центром енергетичного та ядерного права при Інституті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Підготовлені центром законопроекти багато в чому визначили напрями розвитку господарського законодавства у НГК України. Такі дослідження в цілому підсумовані в роботі В. П. Нагребельного [19, с. 445–453].

Нажаль, при приєднанні до Договору Енергетичної Хартії в Україні не було проведено жодного правового дослідження, яке б розгорнуто продемонструвало можливий вплив норм договору на господарське законодавство, або дослідження, яке б окреслило хоча б теоретичні аспекти необхідних змін законодавства у руслі побудови ідентичного європейському механізму господарсько-правового забезпечення створення ринку нафти і газу в Україні на засадах вільності, обмеженості державного втручання та конкурентності. У Російській Федерації тема приєднання до Договору Енергетичної Хартії є і досі дискусійною. Можна вважати, що ця дискусія носить науковий характер, адже лише за останні три роки було підготовлено принаймні дві фундаментальні праці І. В. Гудковим [20] та Н. Л. Шиловой [21]. Щодо розвитку перспективних міжнародних господарських шляхів постачання енергоносіїв варто окреслити таку проблему.

В засобах масової інформації було багато пропозицій щодо будівництва нових газопроводів по дну Чорного моря. Однак науково обґрунтованих правових досліджень перспективності та розробки міжнародних господарських зв'язків з цього питання не було, новий маршрут транспортування енергоносіїв неодмінно відіне на відносини на внутрішньому ринку енергоносіїв не тільки України, а і ЄС. Ці зміни потребуватимуть адекватного правового забезпечення. У Російській Федерації проблема правового забезпечення створення альтернативних шляхів транспортування енергоносіїв (при навіть надмірній кількості існуючих) вже досить жваво обговорюється на науковому рівні [22, с. 112–126].

Повертаючись до проблеми правового забезпечення реформування організаційно-господарських відносин у НГК України, варто торкнутися проблеми організаційно-структурних відносин: створення (окрім державних) приватних вертикально-інтегрованих компаній (далі – ВІК). Але реальні дії щодо створення приватних ВІК вимагатимуть змін у господарському законодавстві, привнесуть нові положення у правове забезпечення організаційно-структурних відносин. Дане питання не розроблялося у вітчизняній

теорії господарського права, на відміну від РФ, не дивлячись на практичну потребу [23, с. 70–76; 24].

Перетворення у НГК тісно пов'язані з адміністративною реформою. Проблеми правового забезпечення адміністративної реформи детально розглядалися в науковій адміністративно-правовій літературі. Напевне можна сказати, що подальше реформування системи влади в Україні змінить і систему управління НГК. На науковому рівні така проблема досі не поставлена, на відміну від РФ, де економіко-правовим проблемам управління у НГК РФ в умовах адміністративної реформи приділяється останнім часом багато уваги [25, с. 2–24].

Організація та управління господарською діяльністю у НГК не бути предметом окремих наукових досліджень, окрім зазначеної роботи Л. М. Рутмана. Така проблема має у підґрунті ще й відсутність наукових досліджень природи організаційно-господарських відносин взагалі. Певним проявом теоретичної невизначеності щодо системи організаційно-господарських відносин може слугувати дещо безсистемне розміщення нормативного матеріалу у Господарському кодексі України [26] (далі – ГК України). Ст. 3 ГК України є надто загальною, незакріплення видів організаційно-господарських відносин у вказаній (або іншій) статті ГК України позбавило системності розміщення подальшого правового матеріалу. Аванпроект Господарського (Комерційного) кодексу України містив поділ організаційно-господарських відносин на організаційно-структурні та організаційно-функціональні. В сучасних умовах варто додати, що розвиток різних форм власності визначив інші ніж адміністративні чи планові засоби управління діяльністю суб'єктів господарювання збоку держави, додалися ще й відносини управління та господарського контролю суб'єктів господарювання над іншими суб'єктами господарювання на підставі участі у статутному капіталі тощо. Звідси, виділення ще одного виду організаційно-господарських відносин – організаційно-управлінських вважаємо обґрунтованим [27, с. 167–168]. Та й організаційно-функціональні відносини набули дещо іншого змісту, їх плановий зміст майже втратив актуальність, вони вже, як правило, проявляються при реалізації своїх функцій державними органами на підставі їх господарської компетенції у різних галузях господарювання. Свої функції державні органи виконують за допомогою нормативно закріплених засобів регулювання господарських відносин (див. ст. 12 та ін. ГК України). Застосування у межах закону засобів державного регулювання господарських відносин через підзаконну нормотворчу діяльність державних органів (як індивідуального характеру, так і з визначенням певного кола осіб без персоніфікації) призводить як до організації господарських зв'язків (державне за-

мовлення, планування, програмування тощо), так і до впливу на вже існуючі господарські зв'язки (антимонопольні застереження, технічне регулювання та ін.). Однак у чистому вигляді окремі види господарських відносин визначити складно, так як господарські відносини є утворенням комплексним, складаються з багатьох елементів, є багатосуб'єктними з необов'язковою рівністю цих суб'єктів, тривалими у часі та багатукладними щодо кількості та видів господарських операцій. Але такі відносини за своєю природою є спільними, наявність вертикального та горизонтального елементів є їх скоріше особливістю, ніж роз'єднуючим чинником. У даному випадку спроба дихотомічного поділу господарських відносин на приватні та публічні не є доцільною. Ці відносини об'єднує поняття та сутність *господарської діяльності*, яку можуть здійснювати як суб'єкти публічного, так і приватного права. Зачасту ці два (або більше) суб'єкта поєднані в одному господарському правовідношенні. Господарські відносини в окремих галузях економіки, зокрема у НГК, є красномовним тому прикладом.

Безсистемність регулювання організаційно-господарських відносин дещо є зв'язаною з безсистемністю формування нафтогазового законодавства, яке більшою мірою складається з інститутів господарського права.

Як вже було сказано, технологічна спільність нафтогазового господарства України та Російської Федерації дозволяє користуватись (з великою долею можливості пристосування) науковими правовими дослідженнями з того чи іншого питання одне одного. Енергетичні ринки обох держав формуються здебільшого за рахунок тривалих господарських зв'язків, тож природно, що правові проблеми поставок, наприклад нафти та нафтопродуктів, є предметом наукових досліджень. Показовими в цьому плані є роботи В. В. Сергієнка [28] та О. В. Селивончика [29].

Нажаль, в Україні все менше приділяється уваги пошуку та розробці нових родовищ, для Російської Федерації дане питання має не менш важливіше значення, тож науковий інтерес до проблем правового забезпечення цього процесу є досить високим [30, 31].

Енергозбереження в умовах недостатності енергетичних ресурсів є актуальною темою, однак і тут розробки не є досить великими за обсягом. Спеціальних досліджень у цій сфері бракує. Окремо з останніх можна виділити роботу Г. Джумагельдієвої [32, с. 77–80].

Інвестування (в т. ч. з іноземним елементом) на умовах розподілу продукції завжди викликало інтерес з наукової точки зору, особливо у представників науки цивільного права [33, 34]. Однак природу даної угоди (угоди про розподіл продукції) навряд чи можна назвати цивілістичною, вона є господарсько-

правовою з ознаками інвестиційної угоди виходячи із змісту та кола суб'єктів. У загальному вигляді угоди про розподіл продукції вже знаходили своє відображення у працях вчених-господарників [35, с. 15–20].

Правові проблеми вступу України до СОТ та ЄС детально були висвітлені в літературі, однак одне питання залишилося недослідженим. Мається на увазі Угода по зв'язанним з торгівлею інвестиційним заходам (рос. — ТРИМС), та її вплив на господарські відносини у галузі. Можна погодитись, що вплив цих заходів в першу чергу має вплинути на інвестиційне законодавство у галузі нафтовидобутку [36, с. 48]. Така проблема ще має бути вивченою. Видобуток нафти відбувається переважно на підставі дозволів на користування надрами (які мають ознаки організаційно-господарського договору), угоди про розподіл продукції не набули поширення, не в останню чергу з-за вад вітчизняного законодавства.

В цілому договірне право у НГК розроблено досить непогано, на увагу заслуговують такі роботи І. В. Бабич [37], А. В. Селивончика [29], В. В. Сергієнка [28], В. В. Башунова [38] та А. А. Яхонтової [39].

Організація та управління галуззю — складний і планомірний процес, в якому функції поточного та перспективного управління і планування вирішуються у єдності. Для прийняття управлінського чи організаційного рішення має бути розроблений механізм, який, безперечно, має ґрунтуватись на науковому дослідженні певної сукупності проблем в окремо взятій галузі, наприклад у НГК України.

Розглянуті вітчизняні та російські наукові роботи із правових проблем у НГК обох країн свідчать про певні прогалини з питань, які на сьогодні є актуальними, а саме:

нерозроблені в науці господарського права поняття, такі як «організаційно-господарські відносини», «види організаційно-господарських відносин», «система організаційно-господарських відносин». Теоретичні розробки цих питань неодмінно скажуться на якісному стані господарського законодавства в окремих галузях економіки, у тому числі і у НГК України;

правові аспекти міжнародних господарських зв'язків у НГК є зовсім не дослідженими. Як наслідок, маємо нестійкі договірні відносини з країнами-енергопостачальниками, механізми участі вітчизняних суб'єктів господарювання в іноземних енергетичних проектах, у тому числі у галузі розвідки, промислової розробки та транспортування енергоносіїв;

розвиток власного видобутку потребує адекватних правових механізмів, які мають бути науково обґрунтованими, з цього — наукові дослідження вказаної теми будуть актуальними;

перспективною для наукового дослідження є проблема розробки питань прозорості регуляторної діяльності державних органів у НГК;

нормативний масив у НГК вимагає ґрунтовної систематизації. Підвищення регулюючого потенціалу законів України щодо регулювання господарських відносин у НГК є одним з пріоритетних завдань. Цей процес вимагає наукового супроводження;

дослідження господарсько-правової сутності угод про розподіл продукції з огляду на різноманітні роботи з цивільного права є досить актуальними;

управлінські функції сконцентровано у господарській компетенції Міністерства палива та енергетики України [40], а організаційні (регуляторні) — у НКРЕ [41]. Співвідношення господарської компетенції двох вказаних державних органів потребує додаткових досліджень і вдосконалення.

Виявлені напрями перспективних досліджень при їх науковій розробці вирішують багато існуючих проблем правового регулювання господарських відносин у НГК України. Розв'язання вказаних вище проблем шляхом вузьковідомчої роботи Міністерства палива та енергетики України і НКРЕ знов призведе до надмірного використання та нормативного закріплення адміністративних важелів замість ринкових. І, найголовніше, взагалі не розроблено є тема діяльності природних монополій у НГК. Насьогодні немає жодного наукового дослідження вказаної проблеми, а така проблема визнана навіть самими регуляторними органами і Президентом України [42, 43]. Норми вказаних нормативних актів є напрямом подальшого реформування відносин у галузі. Конкретні механізми реалізації таких норм мають бути розроблені та піддані ґрунтовному науковому аналізу та експертній оцінці; як того вимагає Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11.09.2003 р. [44].

Література

1. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням 52 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Указу Президента України «Про заходи щодо підвищення ефективності управління нафтовою галуззю» від 16 липня 2004 р. № 814 (справа про управління нафтовою галуззю) від 5 жовтня 2005 р. № 7-рп/2005, справа № 1-15/2005, див. також Окрему думку до вказаного рішення) // Офіційний вісник України. — 2005. — № 42. — Ст. 2661.
2. Бородач М. В. Правовые проблемы разграничения компетенции Российской Федерации и ее субъектов в области использования запасов нефти и газа: Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.02; Тюмень, 2003. — 211 с.
3. Рутман Л. М. Правовое регулирование деятельности нефтегазодобывающих объединений. — М.: Недра, 1987. — 157 с.
4. Дияк И. Нефтегазовая составляющая госбюджета-2008 // Голос Украины. — 2007. — № 182 (4182). — С. 11.

5. Дияк И. Нефтегазовая составляющая энергетической безопасности // Голос Украины. — 2005. — № 61 (3562). — С. 8—9.

6. Дияк И. Энергетическая безопасность государства // Голос Украины. — 2005. — № 188 (3688). — С. 12—13.

7. Андриухина Э. П. Административно-правовое регулирование нефтегазового комплекса Российской Федерации: Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / МГЮА. — М., 2000. — 197 с.

8. Клеандров М. И. Нефтегазовое законодательство в системе российского права. — Новосибирск: Наука. Сибирская издательская фирма РАН, 1999. — 144 с.

9. Черина Т. А. Административно-правовое регулирование в сфере добычи и реализации нефти и нефтепродуктов в Российской Федерации: Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.14 / МГЮА. — М., 2004. — 178 с.

10. Масс М. С. Державне управління регіональною газотранспортною системою як природною монополією: Автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Донецький держ. ун-т управління. — Донецьк, 2006. — 20 с.

11. Салиева Р. Н. Правовое обеспечение развития предпринимательства в нефтегазовом секторе экономики: Дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03; Тюмень, 2003. — 380 с.

12. Положення про порядок створення, реорганізації та ліквідації підприємств, об'єднань, організацій та установ: Затверджене Постановою Ради Міністрів СРСР від 2 вересня 1982 р. // Бюллетень нормативних актів міністерств и ведомств СССР. — М.: Юридическая литература. — 1983. — № 11. — С. 3.

13. Указ Президента України «Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу» від 11.06.1998 р. № 615/98 // Офіційний вісник України. — 1998. — № 24. — Ст. 870.

14. Закон України «Про ратифікацію Договору до Енергетичної Хартії та Протоколу з питань енергетичної ефективності та суміжних економічних аспектів» від 06.02.1998 р. № 89/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 26. — Ст. 150.

15. Салиева Р. Н. Правовое обеспечение развития предпринимательства в нефтегазовом секторе экономики. — Новосибирск: Наука, 2001. — 232 с.

16. Закон України «Про нафту і газ» від 12.07.2001 р. № 2665-III // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 50. — Ст. 262.

17. Дубас Р. Р. Імплементація норм міжнародного енергетичного права у внутрішнє право України // Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України / За ред. В. Н. Денисова. — К.: Юстініан, 2006. — 672 с.

18. Ісичко А. О. Проблеми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Співтовариства у сфері регулювання ринку природного газу //

Бюлетень Міністерства юстиції України.— 2006.— № 9 (59).— С. 128—130.

19. Нагребельный В. П. Проблемы и перспективы адаптации законодательства Украины об энергетике к законодательству ЕС / В кн.: Проблемы гармонизации законодательства Украины и стран Европы / Под общ. ред. Е. Б. Кубко, В. В. Цветкова.— К.: Юринком Интер, 2003.— 528 с.

20. Гудков И. В. Правовые аспекты создания единого газового рынка ЕС: Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / МИД РФ. Московский государственный институт международных отношений (университет).— М., 2005.— 165 с.

21. Шилова Н. Л. Международно-правовое регулирование сотрудничества государств в области энергетики на основе Договора к Энергетической Хартии: участие и перспективы Российской Федерации: Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / МИД РФ. Дипломатическая академия.— М., 2005.— 177 с.

22. Файзуллаев Д. Турецкий омут «Голубого потока» // ЭКО.— 2007.— № 2.— С. 112—126.

23. Бозо Н. В., Шмат В. В. Парадоксы вертикальной интеграции в российском нефтегазовом секторе // ЭКО.— 2007.— № 4.— С. 70—76.

24. Парфёнов И. А. Управление холдингом в нефтегазовом комплексе (Правовые аспекты): Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.13: Тюмень, 1999.— 184 с.

25. Шмат В. В. Административная реформа и управление нефтегазовым сектором // ЭКО.— 2006.— № 12.— С. 2—24.

26. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України.— 2003.— № 18, № 19—20, № 21—22.— Ст. 144.

27. Лларіонов О. Ю. Поняття та види організаційно-господарських відносин: окремі проблеми // Проблеми господарського права і методика його викладання: 36. наук. пр. / НАН України. Ін-т економіко-правових досліджень; Редкол.: Мамутов В. К. (відп. ред.) та ін.— Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2006.— 444 с.

28. Сергієнко В. В. Правове регулювання договорів на поставку нафти: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. / Національний університет внутрішніх справ.— Харків, 2001.— 16 с.

29. Селивончик А. В. Правовая организация поставок нефтепродуктов в Российской Федерации: Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 / РАН. Институт государства и права.— М., 2000.— 147 с.

30. Клеандров И. М. Правовое регулирование предпринимательских (хозяйственных) отношений в сфере поиска и оценки месторождений нефти. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Тюменский государственный университет.— Тюмень, 2004.— 23 с.

31. Шмелева Д. Н. Правовой режим сооружений обустройства месторождений нефти и газа: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Тюменский науч-

ный центр Сибирского отделения РАН.— Тюмень, 2004.— 22 с.

32. Джумагельдиева Г. К. вопросу о правовом обеспечении экономии в сфере энергопотребления // Підприємництво, господарство і право.— 2007.— № 4.— С. 77—80.

33. Коморний О. І. Договір про розподіл продукції: цивільно-правові аспекти: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького.— К., 2006.— 20 с.

34. Вознесенская Н. Н. Соглашения о разделе продукции в сфере нефтедобычи.— М.: МНИИПУ, 1997.— 82 с.

35. Шаповалова О. В. Адаптація господарського законодавства до вимог сталого розвитку: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04. НАН України. Ін-т економіко-правових досліджень.— Донецьк, 2007.— 35 с.

36. Кузин А. И. Соглашение ВТО по связанным с торговлей инвестиционным мерам (ТРИМС) и нефть // Международное публичное и частное право.— 2007.— № 1 (34).— С. 48—49.

37. Бабич І. В. Договір переробки давальницької сировини: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького.— К., 2006.— 20 с.

38. Башунов В. В. Договоры купли-продажи и транспортировки газа через присоединенную сеть: правовая природа и порядок заключения: Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03: Саратов, 2005.— 213 с.

39. Яхонтова А. А. Правовое регулирование газоснабжения в Российской Федерации: Гражданско-правовой аспект: Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03: Москва, 2005.— 196 с.

40. Положення про Міністерство палива та енергетики України, затверджене Указом Президента України від 14.04.2000 р. № 598/2000 // Офіційний вісник України.— 2000.— № 16.— Ст. 664.

41. Положення про Національну комісію регулювання електроенергетики України: Затверджене Указом Президента від 14.03.1995 р. № 213/95 // Урядовий кур'єр.— 1995.— № 43—44.

42. Указ Президента України «Про Концепцію вдосконалення державного регулювання природних монополій» від 27.09.2007 р. № 921/2007 // Офіційний вісник України.— 2007.— № 74.— Ст. 2753.

43. Указ Президента України «Про Концепцію вдосконалення державного регулювання господарської діяльності» від 03.09.2007 р. № 816/2007 // Офіційний вісник України.— 2007.— № 66.— Ст. 2540.

44. Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11.09.2003 р. № 1160-IV // Відомості Верховної Ради України.— 2004.— № 9.— Ст. 79.

Подано до редакції 19.11.2007 р.